

Հիմա մտածեն ալ ծանր գալով կ'ամք ։ Նանք մեր մարդկութեանը զիմացը : Վսկեց կը գուշակեմ թէ որչափ կը սխալն ան մարդիկը՝ որ նոր աշխարհքը հին աշխարհքի կ'ուզեն փոխարկել, անսովոր գեշութեանց հետ շատ շատ գովելի բաներու ալ հակառակելով ալ աւելի չարեաց պատճառ կ'ըլլան այսպիսիները :

Դանք քու ան ատենուան խորհրդածութիւններդ էին, հիմա ալ խնդրեմ կրկնես մնքէդ աս խորհրդածութիւններդ, ու ամէն լածէդ շնորվիս : Եցրոր իմանամ քու գոհ ըլլալով համազուիդ թէ գիտութիւնը վնասակար ու վախնալու բան չէ, և թէ մեծ մնջութիւն է զայն կրօնքի հակառակ քարոզելը, երկրորդ թզթով մ'ալ կը յայտնեմ թէ ինչպէս՝ այս Վատուծոյ մարդուս պարզեած շնորհքներուն մէջ գերազոյն շնորհք գիտութիւնը, կրնայնակ մարդուս չարութեամբը վնասակար երենալ . և թէ ինչպէս պէտք է ամէն օգտութիւնները քաղելով վնասներէն փախչել :

Հ . Ա . ՑԱՄ .

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՅԵ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԵԶԻՆԱՅԻ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Յաղագո Վովչիս լուրոնեցոյ Դ անուանեալ գրոցն պարհութէան :

Ազ ինչ պատուականագոյն ՚ի թանգարանս գպրութեան մերոց հայրենեաց բան զՊատմութիւն Հայոց Վովչիսի կարոնեցւոյ, և ոչ կորուստ բազմազէտ կամ գիւտ բազմատենչալի քան զԴ նորս անուանեալ գրոց . կարծիս անգամ հանդիպման գիւտի նորին, յարգահատել անդ իւրում աձեցուցանէ և զանձուկ զրկանացս : Երջանիկ և բարենշան գրէի զօրն՝ յորում յայտնէին երկինք զծածկեալն ՚ի հազարամերայ հընութենէ, և ոչ իսպառ ՚ի դառն և յամուլ ժամանակի համարէի զիս ձգել կեանս, նա և պարծանս արդեօք զկեալն

իմ առ այնպիսեաւ ցանկալի գիւտիւ : Վ. Ա. թէպէտ իցեն և թէպէտ ոչ ձակատագրեալ ինձ վայելքն այն, միաթարեցայց գոնեայ իմով առ այլս յուսադրութեամբ . և թէ առհաւատչեայ ևս և ձաշակ մի յաւելից մատուցանել համախոհիցա բանասիրաց և իրածանաց հայրենեաց, և հաւանութեան ՚ի նոցանէ հանդիպեցայց, լցի ինձ և այն ոչ փոքր սփոփանս . իսկ եթէ և վառեալ ուրուք ՚ի դցզն մերօյս թելագրութենէ՝ արկցէ զանձն ՚ի խնդիրնշանակեալդ իրի, և գամազիւտ ևս իմիք լինիցի, գերազունի խոստովանցայց զանձն իմ մատնաւորեալ և հաճութեան և վարձուց :

Վ. Ա. նութիւն է ինձ աստանօր եթէ ուստի այս մեզ համբաւ Դ գրոց պատմութեան Վովչիսի, որով և անուան գրոցն քաջ վերահասու լինիցիսք . և երկրորդ եթէ որպիսի ՚ի նմա ձառեալն բան . և երրորդ թէ կայցէ ինչ առ մեզ մնացորդ յայնմանէ, կամ բնաւ արտաքոյ երիցն աշխարհաքարոզ գրոց :

Ա . Ես յոյժ զարմացեալ եմ զի ցարդ ոչ ուստեք արտաքոյ երիցդ գրոց տեսեալ ուրուք զՎարոնեցւոյն պատմութեանց, և ոչ պատարիկ մի յիշեցեալ, այսպէս համօրէն ծաւալեալ է հոչակ համբաւոյ Դ իմն նորա գրոց, և ՚ի նախնեաց առ ՚ի Ուոմայէ միայնոյ գտանեմ յՎարոնեցւոյն բացայայտակի զայս ասացեալ, որպէս . “ Դ Դ գպրութեան , Վովչիսի , . կամ ” “ Որպէս աւան , զեցաւ այս ՚ի Դ գրուազի խոստա , բանեալ պատմութէն Վովչիսի կոնեցւոյ՝ վերագարձութեան ՚ի վեր , բայ երեցունց գրուազեալ հատուա , ծցն , . և զարձեալ , ” “ Որպէս ըն , թեռնումք ՚ի բանիբուն գրակարգութեան Վովչիսի տիեզերահռչակեալ վարգապետի և քերթողի , և մերոց , լուսաւորութեանց հաստատագոյնյօն ընողի , որպէս պատմէ ՚ի զլուխս երկրորդի պատմութեանն , (զհան-

1 Գիրք Ա . ա : 3 Գիրք Ա . Ժ :

2 Գիրք Ա . Ժ :

դէս դիաղարդութեան և թաղման Տրդատայ) : Ծխուի և Կցողկայ և Ամուելի Խնեցւոյն ակնարկել՚ի սոյն, այլ ոչ յայտնի իբր զիժովմայիս . և զի սորա սակաւագիւտ են օրինակք պատմագրութեան, և այն ոչ ուրեք անթերի երեալ՝ որպէս կարծեմ, յաւելուն յիս զարմանք՝ թէ զիանդ՝ 'ի դոյզն վկայութենէ անտի նորա ծաւալեցաւ համբաւդ : Ծխուի ինձ ապա թէ և այլուստ ուստեք օժանդակեցաւ կարծիսդ, և թերեւ 'ի մերձաւորագունէ ժամանակաւ առ ԱՌովսէս քան զիժովմաս, այլ թէ յումք և որպէս, ես անդիտանամ:

Խակ վերակոցութի կորուսեալ պատմութեանդ ըստ Ոտվմայի յիշատակութեանց ոչ ուրեք Կիբք անուանի, այլ Կրուագ և Ա Երադարձութի 'ի վերայ երիցն կամ երրորդի հատուածեալ գըրուագին . Հատած կոչին և Գ գիրքն 'ի սկզբանն և 'ի զլխակարգութեան, թէպէտ և 'ի կատարածին ասիցէ Աւարտեցան Գ գիրք : Աակայն 'ի դէպէ և ըորրորդիդ գիրս կոչումն և այն 'ի մատենազրէն խակ որպէս զինի ուրեմն յիշեցից . խակ զիրուագիդ յորջյորջումն 'ի Ծխոմայէ կարծեմ սեփականեալ, որպէս և զառաջնան կոչէ . նոյնակու և զիալրութեանդ կոչումն : Ի՞այց զլլ Երադարձութիւնդ անուն թուի ինձ թէ օրինակիրն ինքնին եգ այնմ զրոց, որ և առաջնոյն յանկազոյնս պատշաճեցոյց մակաղրականս, զամն Նընդաբանութիւն անուանեալ Հայոց մեծաց, զամն Աիծակ պատմութիւն Հայոց մեծաց, և զամն Աւարտաբանութի Հայոց մեծաց, կամ մերաց հայրենեաց :

Բ. Ա. Ես հաւանեալ եմ թէ չորսրդդ այդ պատմութիւն, եթէ զիրս հածիցէ ոք կոչել, եթէ հատած և եթէ զրուագ և կամայլինչ, ոչ մի մասն եր միատարբ որպէս զայլ երին, այլ որիշ որիշ ուներ հատուածս և մասունտ և համօրէն իբր երկրորդ իմն եր պատմութիւն շարադրեալ 'ի ԱՌովսիսէ, և զայս թերեւ նշանակիցէ յեաին վկայութիւն զօր բերաք 'ի Ծխովմայէ, յորում

ասէ " Ի գլուխս երկրորդի Պատմութեանն,, եթէ ուզիղ է ընթերցուածն . և 'ի մասանցն՝ մին կարծեմ զվերագարձութեանցն ուներ բանս ի. բրեյաւելուածս առաջնոյց զրոց, միւն զշարայարութիւն պատմութեանն 'ի 440 ամէ փրկչին ց46օ կամ տասամբ և այլ ևս աւելի ամօք . և Երրորդն՝ զժամանակարական բանս : ԱՌանզի անձահ և անվայելուէ էր զայդ ամենայն խառն 'ի խուռն 'ի մի գիրս և 'ի մի մասն բովանդակել՝ այնպիսւոյ առն մանրա. խուզի և յստակաբանի, որ և ոչ մի ինչ բան աւելորդ կամ վերըսւծական ներեւ լով ընդ այն ինչ պատմեալսն հիւսել, առ ոչ քակելց զկարգ ոճոյն զոր կալսւ, թողոց արտաքոյ այնց զրոց ուրոյն լրացուցանել զկարևորսն . որպէս և ընդ հուպ տեսցի 'ի նորին ինքեան վկայութեանց : Խակ զի զերից ևս զանազանեալ նիւթուց բանիցս Ճառէր իյորննեցին յերկրորդում պատմութեանն, ես այսպէս հաւատուեմ:

Վ արայարութեան պատմութեանն հասարակաց ընծայութիւն հաւանութիւնն առյ, և որք զի գիրս լուեալ են՝ զայս ակն ունին . որում երաշխաւորէ և Ծխովմային քան Ա Կրեաց մեծ վարդապէն Ա ովկէս ափեզերահոչակեալ Քերթողն զգիրս պատմութեն Հայոց մեծաց հրաշազան յօրինուածով, սկը սեալ Ա գամանց մինչեւ 'ի կայսր Օ Ե. նոն . և Օ Ենոն թագաւորեաց 'ի 473 ամէ ցամն 490. և քամզի նոյն Ծխովմա , ամս 120 ատէ երկարեալ զկեանս Ա երթողահօրն, և Աամուէլ 'ի կանոնս քրովշիկոնին յետ վերագոյն միան գամ յիշելց՝ դարձեալ 'ի 493 թուին յիշատակէ զլլ ովսէս Ա երթողահայր, որ թուի ինձ զամ մահուն նշանակել ապա գոյյուտալ թէ Ծխովմայի գտեալէր զպատմութիւն Ա ովկիսի իբր 40 ամօք առաւելեալ 'ի վերայ երից առաջնոյց զըրոց, կամ թէ սուզ ինչ յաւելեալ 'ի նոյն միոյ յաշակերտացն Ա ովկիսի կամ նորին խակ եղքօր կրսերոյ Ա ամբուի, զի և սա ընդ պատմիչս դասի : Խակ զի վերագոյն մինչեւ 'ի 46օ ամ առաջաք

Ճգեալ զթել պատմութեանն՝ զի ասմուել լի բանն ունէաք 'ի մոտի որ առ նոզին առնաւ նշանակէ . ' Այսանոր աւարտումն ա, պատմութեան Հայոց զրելոցն 'ի . Ո'վլսիսէ . . . թեպետե նա զթուա կանդ զայդ հանգիալցուցանէ մարզպա նութեան Ա արդանայ և թագաւորութեան Յազկերտի , ուրանօր արդարեւ աւարտի պատմութիւն երիցն գրոց . բայց յայտնապէս վրիպակ կայ առ Կնեցոյն . 'ի նոյն թիւ 463 մարթի և զլի բակոսին բան ձգել , որ յետ նահատակութեան Ա արդանանց՝ ասէ Պերողի զլի անզնոս կացուցեալ մարզպան . և առ նմին յաւելու հակիրճ , . . . չայտոփիկ . . . Ո'վլսիս Վերթոզահայրն . . . որպէս թէ յայտոփիկ աւուրս պայծառանայր Ո'վլսիս , այլ մարթ է ընթեանուլ և Օ այսոսիկ , իբրու Ո'վլսիսի զայս յիշեալ . քանզի և ոչ ուրուք յառաջնոցն գտանեմք յիշատակեալ զլի անզնոտ , բայց միայն 'ի պատճառի անդ Բարձրացուցեաց ճառին , ուր հայր Ա ահանայ ասի լինել կամ որդի Ա արդանայ . իսկ ամ մարզպանութեանն 'ի դէս զայ դարձի նախորարացն 'ի պարսկային վտարանդութէնէն յամին 464 , կամ թէ նոզին բանիւ նշանակեալ զանդ աւարտումն պատմութեան Ո'վլսիսի , որպէս և Ո'վլսիս ասաց :

Իսկ Ա երադարձութեանց բանք , յանուանէն իսկ երեխն՝ զի առաջնոց ինչ բանից ծանօթութիւնք են և մանր տեղեկութիւնք , զոր մաստենագիրն 'ի խրնդոց նորին Ա ահանայ որում զբովանդակն ընծայեաց պատմութիւն , և կամ յայլոց վերծանողաց և յիւրոց կամաց շարժեալ՝ արար ոչ միահաղոյն 'ի միում ժամանակի այլ ըստ պահանջանացն . և ինքնին յառաջին գիրսն ծանօթս տայ մեզ զայսմաննէ , 'ի Հարաւիրեալ տեղին կոչելով զայն , և արտաքոյ այնց գրոց այլ գիրք : Աւ առհաւատչեայ իսկ իրացս արձանացեալ կան զլուխք ինչ բանից Ա երադարձութեանց՝ զոր ցուցից 'ի մօտոյ :

Եւ ժամանակագրական բանիցն հաւաստիս՝ նախ 'ի հեղինակէն ունիմ

զինքնասաց բանն , եթէ . . . Ոչ է պատ մութիւն ստոյգ՝ առանց ժամանակա . . . զրութեան , . . . այլ 'ի պատմութեան անդ իւրում զոր ունիմք ոչ գտանեմք ոճով Ճգեալ մեզ զժամանակի , մանաւանդ թէ և թերութիւն ոչ յանիրաւի կշտամբեալ է 'ի նմա և յօտարազգուց ու մեմնէ՝ պակասութիւն ժամանակա գրութեանն . յայտ ուրեմն է զի և զայն թողեալ էր իբրեւ բազմակնչիռն խընդիր՝ 'ի վերջն բանն աւանդել ստոյգ գտակաւ արտաքոյ համարձակագնաց պատմութեանն . և չեր իսկ մարթ յայն քան սրատեսիկ աչաց վրիպէլ զայս տեսութիւն : Դարձեալ՝ յԱ գիրան 'ի յիշափակել զպայզղատութիւն Հայկագնեայ նահագետաց մերոց՝ ասէ զիւրաքանչիւր զնոցանէ այսպէս , թէ . . . Աեցեալ . . . ամն՝ ծնաւ . յետ ամաց . . . ծնաւ . . . և ոչ ահա յայտ պանեն անհանակ բանին ուր ամբն յիշին , կամովին թողեալ անդ տեղի միջոց , զի առա քննեալ կարգեսցէ զըրքանին անդ կամ 'ի վերջայսն : Խըկրորդ զի պատմիչք մեր 'ի ժամանակագրականան ասեն օժանդակեալ և 'ի Ո'վլսիսէ . Ծառվան յար ընդ Աւսեթեայ և ընդ Վ գիրիկանու և Վ զիկառնացոյն յիշէ զԴ գալրութիւն Ո'վլսիսի . Վ սողիկն 'ի նոյն միտս ասէ . . . Ո'եծն . . . Ո'վլսիս հանգոյն Խ սերեայ , որ քերթոզայն անուանի հայր . . . և Ա ամուել . . . Խ յոլալից զերկոքումքը . . . թեակոփեսցուք ձեռլնոտու դմելով . . . զնոտա , զլքւսերի ասեմ և զլի Ո'վլսիս . . . Խ յառաջքան զսուա՝ Վ նանիա Շ իրակացի՝ որ կարծի հեղինակ հին ժամանակագրական պատմութեան իրիք , ասէ յՎ նզրէասայ և 'ի Ո'վլսիսէ Խ տրենացոյ առեալ զթիւս ժամանակացն . և 'ի Ո'վլսիսի ծանուցեալ պատմութիւնս՝ միայն զսերնոց Ո'եմայ յՎ քրահամունիմք զժամանակս ազգաբանութէ : Խըրորդ՝ նոր ոմն ժամանակագիր հետևեալ Ո'վլսիսէլի Վ սորուց յանցելում զարու Խ ղիա Օ միւռնացի , տայ և զժամանակագրութիւն Հայկագանց իշխողաց մերոց , թէպէտ

և ոչ անսխալակ , ընդ Հքեիցն առաջ՝ նորդաց կշռելով զժամանակս իշխանութեան նոցա . զոր այլ ոք՝ ի պատմչաց բնաւ ամենելին ոչ յիշէ այսպիսի ինչ , այլ և ոչ ԱՌիխայէլ , ըստ մերս օրինակաց . յորմէ թուի թէ յայլմէ ումեքէ պատմէկ գտեալ էր Աղիսայի զժամանակացին Հայկալանց , այլ յումէ և է՝ ակնաղքւր նորա զիւրոնեցին արժանէ ձանաչել . և զայս ևս 'ի նորին յիշայէ մարթ է հաւաստել . քանզի ասելով ուրեմն , թէ “Պատմագիրս Ա” ով „ սէս յերիս արս պարծի , ’ի Հայկ , ” յԱրամ , ’ի Տիգրան , ” յետ սուղբանից և առանց այլս անուան յիշման , յաւելու այսպէս . “ Բայց լինի ասէ ’ի „ սպանմանէն Բելայ որ ’ի Հայկայ , ” մինչեւ ցլ աղարշակ՝ ամք 2169 , ” յայտնապէս իսկ վրիսպակ է ’ի թուիդ , որպէս և ինքն որ զայդ ասէ այլուր այլ ազգ զրէ , և Յովհաննէս կաթողիկոսն 2297 ամասէ ’ի Հայկայ ցլ աղարշակ . այլ որ զիարդ և իցեն թիւքդ , յիմ հաստատութիւն կրթի բանն ” :

Գ . Յուցեալ զուստն համբաւոյ Դ զրոց իւրոնեցւոյն և զՃառեալսն ’ի նմաըստ իս , մնայ ինձ ցուցանել և զայն՝ թէ կայցէ ինչ մեզ անդուստ մնացուած . բայց զայն նախ առից յիշել զի ցարդ ’ի դարձնս մատենից սրբոյն Յակովբայ յԱրուսաղէմ համբաւի գանձեալ ցան կալի մնացորդաց պատմութեան Ա” ով սիսի իւրոնեցւոյ , զոր ’ի զանազան վըկայութեանց լուաք . և այլ ոմն յառաջքան զսակաւ ամս ասէ յԱմբատօլու վանս ’ի Բաղէշ հանդիպեալ զրոցն և ընթերձեալ զպատմութիւնն ցՕ Ենոն կայսր : Իսկ որ մերումս զիտութեան ծանուցեալ են մնացորդք՝ երրակի են , մի այնք՝ որ և ’ի տպագրեալ մատենագրութիւնս Հեղինակին հրատարակեալք են այլ ոչ ծանուցեալք Դ զրոց կամ Ա երադար-

1 Գոյ առ մեղ կէս էջ բան մակագրեալ՝ “ Մով , սէսի Քերդողահօրն ժամանակացոցք , . որ է կարգումն թուականաց յԱդամայ ց’ ժը ամի Հերակլ . խորագիրն ևելծ իցէ թերես արժանաւոր Խողոնեցւոյն :

Ճութեամցն լինել մասունք . թ , որք ’ի Հեղինակին խոստաբանեալք են և շերեւին արդ ’ի միջի . և միւս՝ որ չենա հրատարակեալք և ոչ ընդ կարծեօք ուրուք անկեալք , որպէս ինձ թուի :

Արդ յառաջին կարգէդ թուին ինձ նշխարք Ա երադարձութեանցն զրոց , ան և թ . Յաւելուածքն զշետ Ա զրոց երկու գլուխք բանից առանց զլխահամարոյ , զի փարասպի Աժգահակայ և զաւասպելաց Պարաից . յորում վկայէ մատենագիրն ’ի զլուխն՝ նամակաձե զրէ . լով . “ Հանիր զատելութիւն մեր առաջապեսի բան , զի ոչ յառաջինն մեր , ասացեալ գիրս և ոչ ’ի վերջին բանս , արժանաւորեցաք շարել այլ զատ և որիշ , : Այսանօր ոչ միայն յայտ եղաք զի այդ բանք որոշեալ են յառաջնոց զրոց , այլ նշանակին և Վերջին իմն բանք , յորոց նոյնպէս զատուցեալ մնան . և ինձ թուին առաջինքն՝ երեք գիրքդ , և վերջինքն՝ Դն կամ շարայարութիւնն հանդերձ ժամանակագրականօքն , կամ թէ անագան քան զայլ ինչ գլուխն Ա երադարձութեանցն զրեալ զայս :

Պ . Ինուի թէ և յետին գլուխ Ա զրոց՝ որ ցՕ արմայրայ , ’ի Ա երադարձութեանցն է , զի և զայն նամակորէն զրէ և զարտուղեալ յոձոյ պատմութեն . այլ և անկատար թուին բանքն , զի երկար խոստումն առնէ զՕ արմայրայ , և երկտողիւ բովանդակէ անգ :

Ջ . Պատմութիւն ուղեորութեան իւրոց յԱղեքսանդրիա , որ յԳ գիրսն կը գլուխ , յետոյ մուծեալ թուի ’ի կարգի անգ , որպէս Խաճիճեանն Հօր և ինձ . զուցէ թէ և ոչ ինքնին՝ այլ այլ ոք հիւսեաց զայն ’ի Ա երադարձութիւնն յորմէ սպրդեցաւ և յառաջին պատմութիւնն եմաւտ :

Ե . Ա Ա երադարձութեց այտի թուի ինձ և Պատմութիւն Ճանապարհորդութեան Հռիփիսիմեանց , զի ոճ բանիցն հարթ հաւասար է զրոցն պատմութեանց , և առ ոմն ուղղէ զբանն առանց անուան , որ զնոյն Ահակ յԱդրատունի կարծեցուցանէ . և յար և նման բանիցն որ ’ի կե գլուխ Գ զրոց , կրկնէ ’ի

սմա . “ (Օ ի ես մահկանացու գողով ծեր
,, և հիւանդուտ „ . և պարզագոյն իսկ
’ի սկզբանն ասէ . ” Կարգեցի քեզ ’ի
,, գիրս յայսմ „ . որ ’ի չորրորդն ակնար-
կէ , և յայսմանէ ընդունիմ Կիրս և
զայն անուաննեալ ’ի հեղինակէն :

Հերկրորդն կարգէ խոստացելոցն և
մեզ ոչ ժամանելոց , նախ կարծեմ բանս
ինչ զլքայէ . քանզի ’ի կարգի անդ
պատմութեան նորա ասէ ’ . ” (Օ ընդար-
,, ձակութիւն պատմութեան սորա և
,, զգործս քաջութեան . . . թէ կամի .
,, ցիս արտաքոյ այսորիկ զրոցս կարգես
,, ցուք և կամ թողցուք , ապա թէ ոչ
,, ’ի սմին „ . և յերկուս ևեթ զլուխա
բանից բովանդակէ ’ի կարգին զարարա
դիսցազինն , մինչ զկնի ’ Ծիգրանայ՝ որ
արու թեամբ չէր կարծեմ առաւել քան
զնա՝ նուիրէ ութէ կամ ինն պրակս . ա
սրա թօռի թէ զայլ մասն պատմութեան
Ծրայի թողեալ էր ’ի Աերադարձու-
թիւնն :

Ք . Ա ասն հակառակութեան կար-
ծեաց Բներոսոսի և Ծմիւդենեայ ընդ
մոլիսիսականացն՝ ասէ . ” (Օ թէն է
,, մեզ աստունօր զկարծիս նոցա յայտ-
,, նել . . . այլ վասն երկարութեան ա
,, ոաջիկայ գործոյս՝ այլում տեղւոյ և
,, ժամանակի զայն թողեալ . . . :

Ք . Ի նմին պրակի վասն Անովսայ ,
“ (Օ այլսն վասն սորա ’ի տեսութեանց՝
,, ’ի հրաւիրեալն մեր յուղարկեսցուք
,, տեղի „ . յա սր իցէ տեղին հրաւի-
րեալ , եթէ ոչ Աերադարձութիւնքն :

Ք . Ի նախայիշատակեալ յետին գըլ-
խում Ա զրոց՝ ” Աշնչ յաղագս Աա .
,, կեզնացւոյն ’ի կարգին նշանակեալ . . .
ասէ , և ոչ ուրեք ոձով խոսի զկնի ,
բայց դոյզն ինչ յիշատակ՝ զայնքանոյ
առնէ , զորմէ լրեն դժուարագոյն էր
քան զնառեն :

Ե . յա վասն սրբոյն Աահակայ Ճառս
հրաշափառագոյնս առնել խոստանայ ,
և դարձեալ ’ի հրաւիրեալ տեղին յու-
ղարկէ . ” Աալում տեղւոյ և ժամա-

,, նակի զայտափիկ թողցուք , արտաքոյ
այսր զրոց , ուր ’ի սկզբանն հրաւի-
րեցաք առնել թելաղբաւթիւն . . .

Ք . Եւ յոյժ անձկալի ” Րանքն չա-
,, փառ յինքն և ’ի Աահակ Շագրատու-
,, նի , . որոյ զլխակարգութիւն զհետ
Ողբացն յաւարտ Գ զրոցն յարեալ կայ ,
և վերջաբան իմն նորին թուի , կամ
նուիրական առ Շագրատունին :

Եցեն թերեւս և այլ ինչ սոցին նման
ակնարկեալք ’ի մատենազրէն յերիս
գիրսն՝ որք վրիպեցան յինէն : Տեսցուք
արդ զմնացուածս դէ կարգին , զէհրա-
տարակեալսն և զէկ ևս ծանտցեար :
Ռայց և զսոսա յերկուս զատուցանեմ
դասս , մի զհակիրձտողս վկայութեանց
Դ զրոցն , զոր Ատեփանոս Լամենացի
յիւրումն յոքնավաստակ և բազմա-
պանձ բառարանի բերէ ’ի վկայութիւն
բառից . և միւս զմովանդակ զլուխս
պատմական բանից : Ատեփանոս զտե-
ղիս պատմութեանն պէսպէս նշանակէ ,
ուրեք ըստ կարգի Ա և Բ և Գ զրոց
հանգերձ զլխովք նոցին , որ զսկ կշիռ
գտանի մերոց օրինակաց , և ըստ նմին
օրինակի բերէ վկայութիւն և ’ի Դ
զրոց և յդէ գլխոյ . և ուրեք առանց գըլ-
խահամարոյն միայն զգիրսն յիշէ , զրե-
լով . Խոր . Պատր . Ա կամ Բ . և որ ինչ
այսու զրոշմաւ նշանակի՝ արտաքոյ է
յերիցն զրոց , և այլ ուրեք և ոչ զգիրսն
նշանակէ , այլ միայն Խոր . Պատր . և են
այսպիկ որչափ ինչ գտի :

,, Անել Արկնազրութիւնս ոչ հան-
,, դուրժեմ . . . Խոր . Պատր :

,, Օ Տիտանեան Հսկայամարտուեց
ասէ Աիբիլլայն . . . Խոր . Պատր . Ա :

,, Արկին ընթեռնուումք ’ի սուրբ գիրս
Արկինոսութիւն . . . — Խոր . Ա : Պատր .
Դ . Գ :

,, Օ այս և զայլսն ’ի վերոյ զրելոցն
ուսցիս լիով . . . Խոր . Պատր . Ա :

,, Բնուամբ ’ի Արմարանն մտեալք
Հանին զիբուրմն զայն արտաքս . . . Խոր .
Պատր . Ա :

,, Աախս ’ի բազում գործս Արժա-
նափառս յիշատակեսցուք . . . Խոր .
Պատր . Ա :

Արքեական պատմութիւն ։ Խ.

” Առջ դողացումն կարաւ զնոսա ։ Խ. Պատմ. :

” Խակ համօրէն գլուխք բանից պատմութեանց՝ ի Դ գրոց Խորսնեցւոյն ըստ իմայ հաւանութեան , են նախ երեք գլուխք՝ ի միում (յԲ) Ճառընտրի մերում , յետոյ գրեալք որպէս թուի ՚ի ժ Դ գարու , և ՚ի միոյ մատենէ հանեալք . և հինգ այլ գլուխք պատմութեանց յորոց է ինչ որ կայ և առ մեզ , և է որ ոչ :

” Յաղագս մահուան Տրդատայ թագաւորի հզօրի , քաջի և առաքի . նոյ . ։ Եւ զայս ոչ միայն ոճ շարագրութեանն հաւատարմացաւցանէ Խորսնեցւոյն լինել , այլ և իմովմաս հաստատէ հետախոյզ Լքծրունին անսուտ վկայութեամբն . ” Փոխի , ասէ , Տրդատ յերկրաւոր աշխատութեանց՝ ՚ի հան գիստ , մեծաւ . պատուով թագաւորա . կան և շքեղ երկելի դիազարդութք , որպէս ընթեռնումք՝ ՚ի բանիքուն գրակարգութեան Ոտվսէսի տիեզե . բահուակեալ վարդապետի և քերթո . զի . . . որպէս պատմէ՝ ՚ի գլուխս եր . կրօրդի պատմազրութեանն . ։ Եւ արդարեւ ՚ի սմա Ճառի հանդէս յուզարկաւորութեան հզօր թագաւորին , որոյ ընթերցուած զարթոյց երեմն և զիմքնեայ քնար պաղերգել զմահ ահեղանան առնդ դերագունիք . զայս գլուխքանի ՚ի վերջ բանիցս ընծայեցուանել ցանկամ՝ ՚ի վայելս բանասիրաց և ՚ի սէր Տրդատայ և նորուն Ա խագրի :

” Բան և ասութիւն ձշմարիտ սրբոց Ոսկեանց քահանայից . . . գտանի ու առ մեզ և յայլում Ճառընտրի , և սկիզբն բանիցն է այսպէս . ” Դատի միւս ևս այլ պատմութիւն ՚ի կողմանս Հայոց՝ որ Յոյնք էին . այլ մի ընթերցասէր Տատիանոս անուն՝ յաւուրո Քուստինիանոսի կայսեր (իմաստափրի) բազում ինչ պատմեաց մեզնա՝ ՚ի յունական մատենից . որոյ

” գրեալն անթիւ շատաբանութեամբ զրոյցք , և այժմ՝ ի միջի մերում գտանի . զօր իմ իսկ բազում անգամ ըն . ” թերցեալ գտի ՚ի Ճառս նօրա , եթէ որք յաշակերտայ լեալ էին մեծին Խմաղէսսի . . . և այն : Ա բիպակ է գրչն կայարդ կոչումն , զի Տատիանոսդ այդ Լսորին է որ եկաց յԲ զարու և աշակերտացաւ որբոյն Յուստինոսի , շրջեցաւ ՚ի Ոիծագետու և ՚ի կողմանս Փոքուն Հայոց , և անդ տարածեաց զանդ իւր . կայ մնայ նորա ընդդիմադրութիւնն առ Յոյնս , զոր և Եւսեբի յիշ՝ ՚ի նախաբանի կանոնաց քրոնիկոնին : Կայ և այլ Տատիանոս , սակայն և նա երեց է քան զի Յուստիանոս կայսր :

” Պ . ” Յաղագս ընկերաց սրբոց Նը . սիմբուլում թէ ընդ ամէնն քանի . . . և սկիզբն բանիցն . ” Լէլի քան զեօ . թանասուն օգիս սրբոց տիկնանցն , զբաղուստ ՚ի Հայս ասէ պատմագիրն . իսկ որք կատարեցան ՚ի Երք քաղաքի՝ պատմին երեսուն և եօթն . . . և այն :

” Պ . ” Ա ան Ծակոգորոսի զօրավարին վարուցն և սննդեանն . որոյ սկիզբն Թամանակին յորում Ուակեգոնա . յին Լզեքսանդր . . . և այն , որոյ շարագրածն և հմտութիւն յիշատակացն Կամիրամեան և Ոիծագատեան շնունածոց մատնանիշ զհեղինակն իւրեանց առնեն զի Ոտվսէս . և հաւատեաւ վկայի ՚ի Ճառընտրի ուրեմն զիւնացն Լզմիածնի՝ ՚ի խորագրին ” Ի ” Ոտվսիսի պատմութենէն . ” Բայց զայն թէ զիարդ բանք զսուրբ Ծակոգորոսէ լինէին ՚ի պատմութեան Խորոնեցւոյն , չունիմ այժմ ասել : Եւ գուանի բան պատմութեանս ՚ի բազում Ճաւընտիրս :

” Ե . Լատարած սրբոյն Լերսիսի , կամ վարք նորա , որոյ է առ մեզ հին և ընտիր օրինակ , և հիւսուած բանիցն յայտարար հին դարու , զօր ումնաք և Ուեսրովպայ մեծին Ուաշտոցի համարեցան գրեալ , վասն բանին որ ասի ՚ի նմա , թէ Ուեսրոպ որ կոչեցան Ուաշտոց՝ ունկն զնէր բանից երանելոյն ՚Ա երախսի զոր ՚ի ժամու աւանդման հո-

1 Գիրք Ա . Ժդ .

2 Տես Բազմ . Հա . Զ . Երես 56 .

գւայն խօսերն գուշակօրէն։ Այստմութիւնը մեծին՝ Երսիսի յանուն կայուն ցւոյն յիշատակի յլյուսաղէմ՝ կարծեցէալ յիշալ յիշալայ երիցունպատմագրութիւն որ ՚ի ժ դարու։ այլ ինձ թուի վերագոյն նշանակեալս գոլ յովսիսին։

Ե. և ՚ Ե. կատարած սրբոյն Պահակայ։ և վասն սրբոյն յիշալայ որ յաշտոյն կոչի։ և այսպիկ յիշատակեալք ՚ի դիւանս սրբոյն Յակովլայ յլյուսաղէմ։

Ե. Յիշատակեալ ՚ի նմին մատենադարանի և համառօտառութիւնի իմն պատմութեանց ՚ ազարայ Փարագեցոյն յանուն մերոյս յովսիսի, որ զբնիկ Դ գրոցն ազդեցուցանէ զյիշատակ և զփափաքա։ որոց լրմանն ակն ունելով հատանելան դուստ՝ մաղթեմ հակոզաց դիւանացն հետամուտ լինել այսպիսում մեծապանծ դիւտի և երախտապարտ ընդ իս կացուցանել զհամօրէն տաւն Հայկայ։

Ի ՎԵՐԱԴԱՐՁՈՒԹԵԱՆՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ՄՈՎԱՌՈՒՄԻ ԽՈՐՈՇՅՈՅՑ

Յառագու ճահուան Տրդառայ Խոգաւորի հարէ Քաջի և Առաքինոյ։

Իսկ թագաւորն Տրդառ յետ հաւատոցն ՚ի Քրիստոն՝ ամենայն առաքինութեամբ փայլեալ մինչև ցվախճան արի ծերութեան։ այլ խոտանը տութիւն ազդիս մերոյ կամ ամբարտաւանութիւնն որ ՚ի սկզբանէ պատահեցին՝ ամենայն գլորմանց սոցա պատճառք քանզի չարք ունենք հրամանաւ Ըապհոյ խորհեցան սպանանել զրդատ, և միւս անդամ անդրէն զփալաշուութիւնն հատապել յաշնարհիս Հայոց, յորում խորհրդի լեալ էր և սենն կապեան Տրդառայ ըստ օրինակի Յուղայի մատնիք Բայց ոչ գիտեր թագաւորն թէ քանիք կամ ոչը իցեն։ վասն որոյ կոչեալ զսենեկապանն զայն, հարցանէր եթէ իցէ ինչ ՚ի դրանս արդարե պատիսի խորհուրդ ։ Նա իբրև լրւաւ զահի հարեալ սրտաբեկ լինէր, և ուրացւ թէ ոչ երբեք լրւեալ է իմ այսպիսի բանն ։ վասն որոյ ելեալ առ ընկերան երկիւզագին, ՚ի բաց կորուսանէին զիորհուրդն անօրէնութեան որպէս զարհուրեալք։ Բայց ինքն թագաւորն ոչ առնլով գուշ հեռանայր յարեամուտս կոյս մինչե ՚ի գաւառն Եկեղեց, տեղի տուեալ լրոյն այնորիկ ։ Եւ քանզի բազումք էին ՚ի խորհրդին, ումանք զինի նորա գնացին, մանաւանդ պատիքն Սիւնեաց կողմանցն, որք առաւել հրամանակատարք Ըաղոյ լինէին վասն աշխարհին իրեանց խաղաղական մնալոյ ։ Ազք ե՞ն ՚ի յորս երկոց երբեմն լինդ թագաւորին լինելով յորոց և խոցեալ լինի թագաւորն, որպէս թէ յանդէաս ուստիք դիպեալ պատահեաց նետն, և եկեալ

յարբունիսն՝ զնի ՚ի մահին սակաւ ինչ մերաւ րեւլ։ Յորոց մահեալ սկնեկապանն այն պատել զմբան նորա, և անսունալ զի ոչ մեռանել նման ՚ի վիրացանի պեղ մահն և վախճանն, որ յի այ յայունի խոկ և զի ՚ի նորին խորհրդակցացն ։ Եւ բարձեալ տարան զնա ՚ի թորդան արծաթապատիք գագալազք, յորում լծեալ չորիք ու կեսանձք, և գումանիք գումանակ հանդերձիւք զդագաղն զարդարելով ։ և վաշտք զօրսցն ասափի և անդի վառեալք զնուուք և նշանակիք ։ իսկ առաջի գագալազքն ձայն աստուած օրհնութեան և բուրմունք ինեկոց ։ իսկ ասափի և անափի բարեկամք և սիրեմք, ընտանիք և բազումք յորդոցն նորա հետեակ սնդեալ, և զինի գագալազքն փողք և առաջի ողբոց, և կուսանձք ողբասաց ։ թող զայլ տմնայն և ամիկան որ երթային զհետ անթիւ բաղմութեամբ և այսպիս հասեալք ՚ի տեղին, արտեալ տափան թագաւորական ՚ի քարտնց կՃեաց, և ՚ի վերայ ապակի արկեալ, յորում եզեալ զգանձն պատուական, զանուշահոս զպատարագն, զմեծ վաստակաւորն ։ և տարեալ թաղեցին զնա ՚ի տեղ ուղ սբուսանաց մեծին Գրիգորի, զոր պարապեալ անուանեաց իւր պարեալ զարակեզին զին զոր կանոնեցին զամէ ։ զոր յանձն արարեալ եղիսկոպոսին գեղջն գնացին ։ Տրդառ թագաւորեալ ամն 57, և ատա կատարեալ ՚ի Հայր և յՈւղի և ՚ի Հոգին սուրբ։

Հ. Դ. Մ

ՏԵՍԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ՄԻԱՂ. ՁՈՒԹԵԱՒ

ՈՒԵՒԵԼԵ ՀԵՐ ԸՆԵԼՈ ԳԱՆԻ ՖԱ ՀԱՐԻՄՈ
ՂԳՈՎՀԱՆԵՒՅՆԵՐ :

ԼՐՏՔԻ դարերուս մէջ եւրապացուց քաղաքականութիւնը ծաղկելուն մէկ արդիւնքն ալ, մարդկային կենաց վրայ աւելի հոգ ու ինսամբ ունենանին եղաւ ։ Եւրոպիոյ անթիւ հիւանդանոյները, ամէն թաղի համար սահմանուած հասարակաց բժիշկները, ձրի գեղանոյները, ու ասոնց նման բարեգործութիւնները, բաւական կը ցուցինեն քաղաքականութեան հոգը մարդկային կենաց պահպանութեանը համար ։ ՚ը ինսամբ ներէն մէկն ալ է Լաւրապիոյ մէջ հիմաւ կուան եղած զգուշութիւնները՝ որ մեռները շուտ մը չի թաղեն, աղէկ զըննեն բժիշկները ու վիրաբոյժները՝ որ ըլլաց թէ մարածը մեռած սեպուի, ու անզգուշութիւնը սրբատճառ ըլլաց հիւանդին ատենէն առաջ իրօք մեռնելուն